

Генеративний ШІ та межі естетичної творчості

Семенюк К. С.

кандидат філософських наук,

доцент кафедри етики, естетики та філософії культури

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

м. Київ, Україна

k.s.semeniuk@udu.edu.ua; +380975341254

Анотація. У тезах розглядається проблема трансформації уявлень про творчість і авторство в умовах поширення генеративного штучного інтелекту. Через звернення до кантівської концепції генія, романтичної моделі творчого суб'єкта та філософії мистецтва Ф. Шеллінга окреслюється історико-філософське підґрунтя сучасної дискусії про творчість ШІ. Показано, що новизна, непередбачуваність, смислова надлишковість і естетична переконливість результату вже не можуть вважатися винятково людськими ознаками творчості. У зв'язку з цим пропонується змістити увагу з продуктивності творчого агента на його рецептивність. Як перспективне проблемне поле вводиться поняття *aisthesis* — здатності чуттєвої сприйнятливості до світу. Відкритим залишається питання, чи можлива естетична творчість без такої чуттєвої відкритості.

Abstract. The paper examines the transformation of concepts of creativity and authorship in the context of generative artificial intelligence. Drawing on Kant's concept of genius, the Romantic model of the creative subject, and Schelling's philosophy of art, it outlines the historical and philosophical background of current debates on AI creativity. Novelty, unpredictability, semantic surplus, and aesthetic persuasiveness can no longer be treated as exclusively human markers of creativity. The paper therefore proposes shifting attention from the productive capacity of a creative agent to its receptivity. Aisthesis — understood as sensory openness and the capacity to be affected by the world — is introduced as a possible conceptual perspective. The question of whether aesthetic creativity is possible without such receptivity remains open.

Ключові слова: генеративний штучний інтелект, творчість, авторство, геній, суб'єктність, естетика, *aisthesis*.

Keywords: generative artificial intelligence, creativity, authorship, genius, subjectivity, aesthetics, *aisthesis*.

Уявімо, що перед нами твір, здатний викликати сильне естетичне переживання. Він видається оригінальним, цілісним, емоційно переконливим; ми прочитуємо в ньому певний настрій, інтонацію,

досвід, можливо — навіть світоглядну позицію. Проте після того, як естетичне переживання вже відбулося, дізнаємося, що твір був згенерований штучним інтелектом. Сам об'єкт при цьому не змінився: ті самі слова, звуки чи образи залишилися перед нами. Змінилося лише наше знання про його походження — і разом із ним може змінитися спосіб сприйняття самого твору.

Ця ситуація виявляє приховану передумову модерної естетичної свідомості. Ми звикли бачити у творі не лише естетичну форму, а й слід іншої суб'єктивності: за образом шукати погляд, за інтонацією — переживання, за художнім жестом — того, хто його здійснив. Генеративний штучний інтелект розриває цей звичний зв'язок. Він продукує форми, що можуть сприйматися як носії задуму, емоції та стилю, однак сама наявність такої форми більше не гарантує присутності за нею суб'єкта, який переживає те, про що «говорить» твір.

Саме ця проблема опиняється сьогодні в центрі дискусій про штучний інтелект у мистецтві. Сучасні дослідники фіксують трансформацію класичного поняття автора, кризи суб'єктності, зміну онтологічного статусу художнього твору та поступове зміщення III від ролі інструмента до ролі співтворця [3–7]. Водночас сам факт естетичної продуктивності алгоритму ще не розв'язує питання авторства. Навпаки, він загострює його: чи достатньо створити нову й естетично переконливу форму, щоб бути її автором? Тому проблема творчості III виходить далеко за межі питання про технічну здатність машини генерувати нове. Якщо естетичне переживання вже відбулося, чи має значення, хто — або що — створило його об'єкт? Якого суб'єкта ми готові називати автором? Чого саме ми шукаємо у творі — естетичного ефекту чи зустрічі з іншим способом буття у світі?

Щоб зрозуміти походження цих питань, варто повернутися до філософської моделі, що пов'язувала особливий статус художнього твору з особливим статусом його творця. Однією з ключових для модерної естетики є концепція генія Іммануїла Канта. У «Критиці сили судження» Кант визначає геній як природний дар, через який природа дає мистецтву правило (§ 46). Геній не відтворює відоме правило, а створює те, для чого воно не може бути сформульоване наперед. Його ознаками є оригінальність і взірцевість: твір має бути новим і водночас здатним ставати орієнтиром для інших. Геній також не може повністю пояснити спосіб власного творення: на відміну від ремісничої майстерності, він не передається як сукупність інструкцій. [1]

Саме це робить кантівську концепцію особливо цікавою в умовах генеративного III. Новизна, непередбачуваність і відсутність наперед заданого авторського правила, яке однозначно визначало б конкретний результат, більше не є винятково людськими характеристиками творчого процесу. Генеративна система також може продукувати результат, не передбачений у деталях ані користувачем, ані розробником. Отже, зовнішні ознаки геніальної продуктивності — оригінальність, несподіваність,

відсутність явного правила породження — вже не дають достатньої відповіді на питання про природу творчості.

Принциповішим у Канта стає поняття естетичної ідеї (§ 49). Геній створює не просто нову форму, а уявлення, яке спонукає до мислення більше, ніж може бути вичерпано поняттям. Художній твір відкриває надлишок смислу. Проте й алгоритмічно створений твір може викликати інтерпретації, асоціації та переживання, що перевищують заданий промпт. Отже, смислова надлишковість також не розв'язує питання про статус того, хто — або що — створило твір. [1]

У романтичній естетиці акцент зміщується. Якщо у Канта геній передусім означає особливий спосіб художньої продуктивності, то романтична модель тісніше пов'язує твір з унікальністю творчого суб'єкта. Художній твір постає не лише як нова форма, а як вияв неповторного способу бачити й переживати світ. За твором передбачається «хтось» — індивідуальність, внутрішній світ, особливий досвід буття. Авторство набуває екзистенційного виміру. Тому генеративний ШІ торкається романтичної моделі значно глибше, ніж проблема автоматизації майстерності. Алгоритм здатний створювати тексти, зображення або музику, що сприймаються як носії настрою, інтонації, стилю і навіть певного «погляду на світ». Він продукує те, що традиційно прочитувалося як слід суб'єктивності, не гарантуючи існування суб'єкта, чия внутрішність у цьому сліді виражена.

Філософія мистецтва Фрідріха Шеллінга ще більше ускладнює цю модель. У «Системі трансцендентального ідеалізму» творчість постає як процес, у якому сходяться свідоме і несвідоме. Художник формує задум і діє цілеспрямовано, однак результат не вичерпується свідомим наміром: у творі виникає більше, ніж автор здатен був запланувати або пояснити. Саме тому мистецтво у Шеллінга робить видимою єдність того, що у рефлексії залишається розділеним. [2]

На перший погляд, така модель парадоксально наближає романтичну творчість до генеративних процесів. У взаємодії людини з ШІ також є свідомий момент — задум, промпт, вибір напряму — і процес, який не контролюється користувачем у кожній операції. Результат може перевищувати первинний задум і відкривати не передбачені ним смислові можливості. Отже, навіть формула «твір містить більше, ніж свідомо вклав у нього автор» перестає бути достатнім критерієм винятково людської творчості. Проте саме тут подібність виявляє фундаментальну відмінність. Для Шеллінга несвідоме у творчості не є лише зоною технічної непрозорості: воно належить способу буття творчого суб'єкта. Твір перевищує свідомий задум не тому тільки, що механізм його породження складний для контролю, а тому, що сама творчість укорінена глибше за рефлексивну свідомість митця. [2]

Сучасний дискурс про штучний інтелект і мистецтво фактично фіксує розпад тієї єдності, яка в класичній та романтичній естетиці дозволяла пов'язувати художній твір, творчий акт і творчу суб'єктивність. Питання вже не зводиться до того, чи здатна машина технічно створювати тексти,

образи або музику. Предметом дискусії стають статус автора, природа творчої агентності, інтенційність, художня цінність та сама можливість не-людської суб'єктності. У сучасних дослідженнях ШІ постає як чинник трансформації авторства й художньої цінності, а також як підстава для переосмислення онтології художнього твору та етичних і аксіологічних вимірів його сприйняття. [3–7]

Показовою в цьому контексті є позиція Льва Мановича та Емануеле Аріеллі. У їхньому підході генеративний ШІ осмислюється як новий етап розвитку медіа, а творчий процес дедалі більше зміщується від безпосереднього створення до навігації, відбору та передбачення. Аріеллі, зокрема, ставить під сумнів винятково антропоцентричне розуміння мистецтва і допускає можливість створення естетичної цінності без наперед сформованого задуму. Водночас художник у взаємодії з генеративною системою дедалі частіше постає як куратор або редактор, який не створює кожен елемент результату безпосередньо, а здійснює вибір серед множини потенційних варіантів. [3]

Цей зсув безпосередньо торкається романтичної моделі генія. За Мановичем, уявлення про метафізичну природу творчості є спадщиною романтичної парадигми, тоді як художній процес містить структурні, комбінаторні та алгоритмічні компоненти. Якщо творчість значною мірою пов'язана з рекомбінацією патернів, правил і вже наявних форм, межа між людською продуктивністю та алгоритмічною генерацією перестає бути очевидною. [3]

Іншу перспективу дає Маргарет Боден, яка визначає творчість через продукування нового, несподіваного та цінного й розрізняє комбінаторну, дослідницьку та трансформаційну креативність. У межах перших двох типів генеративні системи демонструють значні можливості: вони здатні комбінувати відомі елементи та досліджувати простір заданих стилістичних або концептуальних правил. Складнішою залишається трансформаційна творчість — зміна самих меж концептуального простору, а також питання цінності результату. У цьому контексті художня цінність пов'язується з людським досвідом, емоціями та соціальним контекстом, яких машинна система не має у людському сенсі. [4]

Артур Міллер ще виразніше переносить проблему в площину критеріїв творчого суб'єкта. Серед необхідних характеристик творчості він виділяє новизну, цінність, несподіваність та інтенційність. При цьому саме інтенційність постає найбільш проблематичним критерієм для сучасного ШІ: машина може продукувати нове, непередбачуване та естетично значуще, але питання власного наміру й мотивації залишається відкритим. [5]

Ще радикальніше проблему формулює Лучіана Парізі, яка пропонує відмовитися від розуміння штучного інтелекту лише як імітації людського мислення. У її концепції йдеться про специфічну «чужорідну» суб'єктність, або не-людську форму пізнання, чия цінність полягає саме в її відмінності

від людського способу мислення. Алгоритмічна діяльність у такій перспективі не обов'язково має відтворювати людську свідомість, щоб продукувати нові культурні форми й впливати на критерії того, що культура визнає правильним, значущим або красивим. [6]

Критичний полюс сучасного дискурсу представляє Хіто Штеєрль, яка описує значну частину генеративних зображень як «усереднені образи» — статистичні продукти опрацювання великих масивів уже наявного культурного матеріалу. Такий підхід загострює іншу сторону проблеми: здатність генеративної системи до продукування візуально переконливого результату ще не гарантує ані його оригінальності, ані культурної значущості. [7]

Таким чином, сучасний дискурс окреслює широкий спектр можливих описів творчості ШІ: від інструмента і допоміжного засобу до співтворця, творчого агента або специфічної не-людської суб'єктності. Водночас трансформується й роль людини: вона може зміщуватися від безпосереднього виконання до концептуального задуму, відбору, кураторства, критичної оцінки та надання створеному результату культурної й аксіологічної визначеності. У підсумку генеративний ШІ змінює не тільки технологію художнього виробництва, а й самі поняття «автор», «художній твір» і «творчий процес». [3–7]

Проте саме множинність цих підходів дозволяє поставити питання інакше. Більшість критеріїв, за допомогою яких традиційно описувалася творча діяльність, стосуються передусім продуктивної сторони творчості: здатності породжувати нове, порушувати правило, комбінувати, трансформувати, дивувати, створювати смислово насичену форму або діяти відповідно до певного наміру. Генеративний ШІ демонструє, що принаймні частина цих характеристик може бути технічно відтворена без очевидної наявності людської суб'єктивності. Тому проблема, можливо, потребує зміни оптики. Замість питання про те, що здатен продукувати творчий агент, варто запитати, що має бути можливим для самого агента до моменту продукування форми.

Повернення до первинного сенсу *aisthesis* як чуттєвого сприйняття дозволяє запропонувати іншу оптику: розглядати рецептивність як здатність суб'єкта бути заторкнутим світом. Йдеться не просто про наявність сенсорних каналів або емоційних реакцій, а про фундаментальну можливість того, що світ може мати значення для суб'єкта: бути пережитим як прекрасний або потворний, близький або загрозливий, бажаний або втрачений; викликати біль, захоплення, страх, любов, відразу чи подив. Саме з такої відкритості світові виникає досвід, а вже досвід може бути перетворений у художню форму. У цьому сенсі людський творчий акт можна описати як подвійний рух: бути заторкнутим — і відповісти формою. Художник не лише продукує образ; він відповідає на те, що певним чином уже відбулося з ним у світі. Творчість постає не тільки як активність, але і як відповідь на попередню рецептивність.

Генеративна система, натомість, працює з даними, серед яких — культурні репрезентації людського досвіду: мова, образи, музика, культурні коди та їхні статистичні зв'язки. Вона може створити образ втрати, не втрачаючи; текст про біль, не зазнаючи болю; візуальну форму прекрасного, не будучи охопленою красою. Така форма цілком може зачепити реципієнта — і саме цей факт робить проблему особливо складною. Естетичний вплив об'єкта не гарантує естетичної рецептивності його продуцента. Тому генеративний ШІ дозволяє розмежувати дві характеристики, які в традиційному розумінні мистецтва переважно збігалися: здатність створювати об'єкт, що діє на чуттєвість іншого, і здатність самого творця бути чуттєво охопленим світом.

Саме в цьому розриві проблема творчості ШІ набуває не лише технологічного чи антропологічного, а власне естетичного виміру. Якщо *aisthesis* означає первинну відкритість світові, завдяки якій щось узагалі може стати досвідом, тоді постає питання: чи достатньо продуктивності для творчості? Чи можна назвати творчістю процес, результат якого здатний викликати естетичне переживання, якщо сам процес не був відповіддю на жодне переживання світу? Інакше кажучи, ключове питання про генеративний ШІ та межі естетичної творчості можна сформулювати так: чи можлива творчість без *aisthesis*?

Генеративний ШІ показує, що естетично переконлива форма, новизна, непередбачуваність і навіть смислова надлишковість твору більше не можуть автоматично слугувати ознаками людської творчої суб'єктивності. Тим самим він змушує переглянути модерне поняття генія та звичний зв'язок між твором, автором і внутрішнім досвідом творця. Водночас це не означає ані «смерті автора», ані необхідності визнати штучний інтелект новим типом генія. Радше ситуація творчості ШІ повертає естетику до фундаментальнішого питання про умови самої творчості. Однією з таких умов може бути *aisthesis* — здатність бути чуттєво сприйнятливим світу до того, як цей світ отримує художню форму.

Тому питання «чи можлива творчість без *aisthesis*?» варто залишити відкритим. Воно дозволяє перенести дискусію з питання про те, що здатна продукувати машина, до питання про те, яким має бути відношення творця до світу, щоб породження форми могло бути назване не лише генерацією, а естетичною творчістю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кант І. Критика сили судження / І. Кант. — Київ : Темпора, 2022. — 906 с.
2. Schelling F. W. J. System of Transcendental Idealism (1800) / F. W. J. Schelling ; transl. by P. Heath ; introd. by M. Vater. — Charlottesville : University Press of Virginia, 1978. — 248 p.
3. Manovich L. Artificial aesthetics: generative AI, art and visual media [Електронний ресурс] / L. Manovich, E. Arielli. — 2024. — Режим доступу: <https://manovich.net/index.php/projects/artificial-aesthetics>.
4. Boden M. AI: Its nature and future / M. Boden. — Oxford : Oxford University Press, 2016. — 198 p.
5. Miller A. I. The artist in the machine: the world of AI-powered creativity / A. I. Miller. — Cambridge, MA : The MIT Press, 2019. — 432 p.
6. Parisi L. The alien subject of AI [Електронний ресурс] / L. Parisi // Subjectivity. — 2019. — Vol. 12, № 1. — P. 27–48. — Режим доступу: <https://doi.org/10.1057/s41286-018-00064-3>.
7. Steyerl H. Mean Images [Електронний ресурс] / H. Steyerl // New Left Review. — 2023. — № 140/141. — P. 82–97. — Режим доступу: <https://newleftreview.org/issues/ii140/articles/hito-steyerl-mean-images>.